

اثربخشی آموزش گروهی هوش معنوی بر میزان گرایش به اعتیاد در دانش‌آموزان دوره دبیرستان

محمد حسن نادری اثر*

حسن احدی**

هادی بهرامی***

حمید رضا حاتمی****

چکیده

این پژوهش باهدف تعیین تاثیر آموزش گروهی هوش معنوی بر گرایش به اعتیاد در دانش‌آموزان دوره متوسطه صورت گرفته است. روش تحقیق از نوع نیمه تجربی است. جامعه آماری کلیه دانش‌آموزان دوره متوسطه اول شهر قزوین است. ۵۳ نفر به روش تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای به عنوان حجم نمونه انتخاب و در دو گروه آزمایشی و کنترل به صورت تصادفی جایگزین شدند. ابزار تحقیق پرسشنامه گرایش به اعتیاد فرجاد و مجموعه آموزشی هوش معنوی ریچارد بویل بود. داده‌ها با استفاده از تحلیل کوواریانس تحلیل شدند. تحلیل اطلاعات نشان داد که آموزش هوش معنوی بر گرایش کلی، گرایش فردی، گرایش محیطی و گرایش اجتماعی به اعتیاد در دانش‌آموزان متوسطه تأثیر دارد.

واژه‌های کلیدی: اجتماعی، گرایش به اعتیاد، گرایش فردی، محیطی، هوش معنوی

* دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

** استاد گروه روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Drhahadi5@gmail.com

*** استاد گروه روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

**** دانشیار گروه روان‌شناسی، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران.

مقدمه

یکی از آسیب‌های روانی و اجتماعی که به راحتی می‌تواند بنیان زندگی فردی، خانوادگی، اجتماعی و فرهنگی یک کشور را سست کند، اعتیاد^۱ است. اعتیاد همواره مشکلات متعددی از جمله افت سلامت عمومی، افزایش مرگ و میر، آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی، از دست رفتن فرصت‌های آموزشی و شغلی، مشکلات قضایی و... به همراه داشته است (پورمحسنی کلوری، ۱۳۹۰). بانگاهی به مسأله اعتیاد به مواد مخدر، درمی‌یابیم که سوءمصرف مواد از قرن‌ها پیش وجود داشته است و اکنون نیز تقریباً کشوری وجود ندارد که از گسترش اعتیاد در امان مانده باشد. اگرچه از دیرباز در تمام جوامع بشری سوءمصرف مواد به عنوان عادت غیراجتماعی و نامقبول تلقی شده است. باین حال طبقات مختلف اجتماع با این مسأله به صورت جدی درگیر می‌باشند (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۴).

ایران به دلیل شرایط خاصی مانند جوان بودن جمعیت، موقعیت جغرافیایی ویژه خود که بر سر راه ترانزیت مواد به اروپا قرار گرفته به شکل جدی با مشکل سوءمصرف مواد دست به گریبان است (مهری و همکاران، ۱۳۹۱). شمار معتادین در ایران، نزدیک به ۱/۸ تا ۳/۳ میلیون نفر برآورده شده است (مکری^۲، ۲۰۰۲). امروزه گرایش به اعتیاد در نوجوانان یکی از بزرگ‌ترین نگرانی‌های والدین محسوب می‌شود (میلر^۳ و دیگران، ۲۰۱۳). مصرف مواد مخدر تحت تأثیر نگرشی است که نوجوانان به خود و مواد دارند. روان‌شناسان معتقدند که میان نگرش افراد، عملکرد و رفتارشان رابطه‌ای مستحکم وجود دارد و افراد بر اساس نوع نگرشی که به مواد خود دارند در مواجهه با آن عمل می‌کنند (فیش بین^۴، ۲۰۱۳).

موثرترین درمان‌های ترکیبی پیشنهادی در اعتیاد نیز عود بالایی داشته‌اند. در چنین شرایطی پیشگیری به طور منطقی جایگزین مناسبتری است. یکی از روش‌های پیشگیری در برابر مصرف مواد مخدر، آگاه‌سازی افراد در مورد خطرهای و مضرات مواد مخدر و اصلاح نگرش آنهاست (خلیلی، ۱۳۸۷). تحقیقات حاکی از تأثیر گذاری هوش

-
1. Addiction
 2. Mokri
 3. Miller
 4. Fishbein

معنوی بر گرایش به اعتیاد به عنوان یکی از اصول پیشگیری است (کوک^۱، ۲۰۱۴، ویلز^۲ و همکاران، ۲۰۱۳، رابینسون^۳ و همکاران، ۲۰۱۱، گالانتر^۴ و همکاران، ۲۰۰۷، دیلانی^۵ همکاران، ۲۰۰۷، دیزارتر^۶، ویلز^۷ و همکاران، ۲۰۰۳، مهری و همکاران، ۱۳۹۳، نریمانی و پوراسمعی، ۱۳۹۱، خلیلی و همکاران، ۱۳۹۰).

هوش معنوی از راه برقراری یک نظم اخلاقی، تدارک فرصت‌هایی برای به دست آوردن شایستگی‌های یادگرفته شده و تهیه قوانین اجتماعی، گرایش به اعتیاد را تحت تأثیر قرار می‌دهد (اسمیت، ۲۰۱۳). بر این اساس و با عنایت به اینکه نوجوانی دوره تغییرات جسمی، اجتماعی و روانی است و عموماً شامل یک دوره پرفشار در طول دوره طبیعی رشد می‌باشد اگر نوجوان مسلح به مهارت‌های لازم باشد می‌تواند از این مشکلات فشارزا به سلامت عبور کند. این امر محقق را بر آن داشت تا به این سؤال پاسخ دهد که آیا آموزش هوش معنوی بر میزان گرایش به اعتیاد در دانش‌آموزان دوره دبیرستانی تأثیر دارد؟ در این راستا فرضیه‌های زیر تدوین شدند: (۱) آموزش هوش معنوی بر گرایش به اعتیاد در دانش‌آموزان متوسطه تأثیر دارد. (۲) آموزش هوش معنوی بر گرایش فردی به اعتیاد در دانش‌آموزان متوسطه تأثیر دارد. (۳) آموزش هوش معنوی بر گرایش محیطی به اعتیاد در دانش‌آموزان متوسطه تأثیر دارد. (۴) آموزش هوش معنوی بر گرایش اجتماعی به اعتیاد در دانش‌آموزان متوسطه تأثیر دارد.

روش

پژوهش حاضر از نظر هدف، یک تحقیق کاربردی بوده و از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها میدانی، از جهت ابزار، پرسشنامه‌ای و دارای یک طرح نیمه آزمایشی از نوع پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل است. بنابراین در پژوهش حاضر برای سنجش تأثیر آموزش هوش معنوی بر گرایش به اعتیاد از طرح دو گروه ناهمتا با پیش‌آزمون و پس‌آزمون استفاده شده است. جامعه آماری این تحقیق، شامل تمام دانش‌آموزان پسر

-
1. Cook
 2. Wills
 3. Robinson
 4. Galanter
 5. Delaney
 6. Dezutter
 7. Wills

دوره دوم متوسطه شهر قزوین به تعداد ۱۲۳۱۰ نفر در سال تحصیلی ۹۶-۹۵ می‌باشند. حجم نمونه شامل دو کلاس پایه دهم متوسطه بود که از دو مدرسه انتخاب شدند. برای انتخاب گروه نمونه از روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای استفاده شد. تعداد دانش‌آموزان انتخاب شده در گروه آزمایش ۲۵ نفر و در گروه کنترل ۲۸ نفر است. دانش‌آموزان بر اساس جنس، سن، رشته تحصیلی هم‌تاسازی شدند.

ابزار پژوهش شامل بسته آموزشی هوش معنوی برگرفته از کتاب سفر هوش معنوی نوشته ریچارد بویل و شامل هفت جلسه اصلی و دو جلسه مقدماتی در ابتدا و انتهای دوره است. محتوای جلسات به شرح ذیل است: جلسه اول: معارفه و توجیهی. جلسه دوم: هوشیاری و آگاهی هوشمندانه. جلسه سوم: خنثی و متانت. جلسه چهارم: جهت‌گیری و نظارت درونی. جلسه پنجم: معنا و مفهوم زندگی. جلسه ششم: وجود و شخصیت. جلسه هفتم: حقیقت و صداقت. جلسه هشتم: تمامیت و کلیت. جلسه نهم: جمع‌بندی و پس‌آزمون. پرسشنامه گرایش به اعتیاد دارای ۱۶ سؤال و هدف آن بررسی میزان تمایل به اعتیاد از سه بعد اجتماعی، فردی و محیطی در افرادی باشد. این پرسشنامه توسط فرجاد (۱۳۸۵) طراحی شده و دامنه‌ای از ۱۶ تا ۸۰ دارد. میرحسامی (۱۳۸۸) پایانی این پرسشنامه را با اندازه‌گیری آلفای کرونباخ برابر با ۰/۷۹ اعلام کرده است. سلم‌آبادی و همکاران (۱۳۹۴) نیز میزان پایایی این پرسشنامه را با محاسبه آلفای کرونباخ ۰/۸۳ به دست آورده است.

یافته‌ها

به منظور آزمودن فرضیه‌های تحقیق از روش تحلیل کوواریانس در سطح معنی‌داری آلفای ۰/۰۵ استفاده شد. قبل از انجام تحلیل‌ها، ابتدا همگنی واریانس‌ها با استفاده از آزمون لوین و نرمال بودن داده‌ها برای متغیرها توسط بررسی مفروضه یکسانی شیب رگرسیون محاسبه شد که نتایج نشان از همگنی واریانسها و فقدان تعامل بین گروهها و نمرات پیش‌آزمون داشت.

جدول ۱. آزمون کوواریانس جهت بررسی تأثیر آموزش هوش معنوی بر گرایش به اعتیاد دانش‌آموزان

منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری	مجذورات
گرایش به اعتیاد	۱۸۷۷۱/۷۰۳	۱	۱۸۷۷۱/۷۰۳	۷۸/۲۴۳	$P < ۰/۰۰۱$	۰/۶۱۱
گروه	۲۲۳۳۸/۸۰۲	۱	۲۲۳۳۸/۸۰۲	۹۳/۱۱۳	$P < ۰/۰۰۱$	۰/۶۵۱
خطا	۱۱۹۵۶/۸۶۳	۵۰	۲۳۹/۹۱۳			

نتایج آزمون ($F= ۹۳/۱۱۳$ و $P < ۰/۰۰۱$) نشان‌دهنده اثر معنادار آموزش هوش معنوی بر گرایش به اعتیاد دانش‌آموزان است؛ شاخص مجذور اتا (اندازه اثر) نشان‌دهنده اثر آموزش هوش معنوی بر گرایش به اعتیاد دانش‌آموزان است که از نظر کوهن (۱۹۹۳) و بر اساس داده‌های جدول فوق در پژوهش حاضر میزان اندازه اثر در حد قوی است.

جدول ۲. نتایج تحلیل کوواریانس تأثیر آموزش هوش معنوی بر گرایش فردی به اعتیاد دانش‌آموزان

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی‌داری	مجذور اتا
گرایش فردی به اعتیاد	۱۶۲/۶۸	۱	۱۶۲/۶۸	۱/۲۵	۰/۳۶	۰/۴۶۹
گروه	۱۸۸۷/۳۰	۱	۱۸۸۷/۳۰	۱۴/۵۰	۰/۰۰۱	۰/۳۳۴
خطا	۶۵۰۷/۵	۵۰	۱۳۰/۱۵			

بر اساس نتایج موجود در جدول ۸ می‌توان اذعان نمود که آموزش هوش معنوی موجب بهبود گرایش فردی به اعتیاد دانش‌آموزان گروه آزمایش شده است.

جدول ۳. نتایج تحلیل کوواریانس آموزش هوش معنوی
بر میانگین نمرات گرایش محیطی به اعتیاد دانش‌آموزان

منبع	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری	مجذور اتا
گرایش محیطی به اعتیاد	۱۶۵/۵۵	۱	۱۶۵/۵۵	۱/۳۸	۰/۴۷	۰/۳۳۸
گروه	۱۴۹۲/۵۲	۱	۱۴۹۲/۵۲	۱۲/۴۴	۰/۰۰۱	۰/۴۶۸
خطا	۵۹۹۸/۵	۵۰	۱۱۹/۹۷			

بنابر میزان F مشاهده شده در جدول ۱۰ می‌توان اذعان نمود که آموزش هوش معنوی موجب بهبود گرایش محیطی به اعتیاد دانش‌آموزان گروه آزمایش شده است.

جدول ۴. آزمون کوواریانس جهت بررسی تأثیر آموزش هوش معنوی
بر گرایش اجتماعی به اعتیاد دانش‌آموزان

منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معنی داری	مجذور اتا
گرایش اجتماعی به اعتیاد	۱۷۸۴۵/۶	۱	۱۷۸۴۵/۶	۲۵/۴۳	$P < ۰/۰۰۱$	۰/۴۶۹
گروه	۹۲۹۰/۲۹۵	۱	۹۲۹۰/۲۹۵	۱۳/۲۴	$P < ۰/۰۰۱$	۰/۳۳۴
خطا	۳۵۰۷۴	۵۰	۷۰۱/۴۸			

نتایج جدول ۱۲ ($F = ۱۳/۲۴$ و $P < ۰/۰۰۱$) نشان می‌دهد که آموزش هوش معنوی به گروه آزمایشی توانسته است گرایش اجتماعی به اعتیاد آنان را کاهش دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل اطلاعات نشان داد که تمامی فرضیه‌های پژوهش تأیید شدند. این یافته با نتایج تحقیقات پورنیکدست و همکاران (۱۳۹۳)، دریکوند و همکاران (۱۳۹۳)، نریمانی و پوراسمعلی (۱۳۹۱)، معلمی و همکاران (۱۳۹۰)، عسگری و همکاران (۱۳۹۰)، زرگر و همکاران (۱۳۸۷)، خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۷)، زنجانی و همکاران (۱۳۸۷)، مکتبی و زرگر (۱۳۸۷)، حکیم زاده (۱۳۸۶)، فلاویو و همکاران (۲۰۱۵)، مریل و همکاران (۲۰۱۵)، ناچیاپان و همکاران (۲۰۱۴)، ویلز و همکاران (۲۰۱۳)، رابینسون و

همکاران (۲۰۱۱)، آلترمن و همکاران (۲۰۱۰)، آروالو و همکاران (۲۰۰۸)، گالاتر و همکاران (۲۰۰۷)، نان میکر و همکاران (۲۰۰۳) همسو است.

دانش‌آموزان بعد از آموزش موش معنوی، دریافتند که استفاده از مواد مخدر نمی‌تواند به منزله راهی مطمئن و پایدار برای مقابله با مشکلات، احساسات منفی و موقعیت‌های فشارزای زندگی باشد. یعنی آموزش توانسته است دانش‌آموزان را در تحلیل منطقی‌تر از مواد در تأمین بعضی از نیازها و جبران کمبودهایشان یاری نماید.

به نظر کینگ (۲۰۰۸) هوش معنوی باعث می‌شود تا افراد یک بینش جدید درباره خود داشته و به خود با ثباتی دست یابند. از طرفی موجب بالا رفتن اعتماد به نفس می‌گردد و به افراد اجازه می‌دهد تا موقعیت را تا آنجا که ممکن است بهتر اداره کنند. تجربه معنوی می‌تواند تعهدات اخلاقی را تحکیم بخشد که این نیز به نوبه خود مانع از مصرف مواد می‌شود (اسمیت، ۲۰۰۳). ناچیاپان و همکاران (۲۰۱۴) معتقدند معناخواهی در زندگی، تلاش و کوشش اساسی آدمی است که او را به سوی رضایت و خرسندی درونی سوق می‌دهد و به فرد کمک می‌کند تا با بدترین شرایط محیطی مقابله کند. یافتن معنا منجر به کسب نگرش‌های مثبت، خوش بینانه و امیدوارانه می‌شود. نگرش‌های مثبت، تاب‌آوری و تحمل انسان را در مقابل وقایع غیرقابل تغییر بالا می‌برد. ایمونز (۲۰۰۰) در تحقیقی مشخص کرده است که افرادی که هوش معنوی بالایی دارند، ظرفیت تعالی داشته و تمایل بالایی به هشیاری دارند.

مارشال (۲۰۰۰) یکی از مؤلفه‌های هوش معنوی وابسته نبودن با آرای جمع است. از این رو احتمالاً هنگامی که شخص از جانب همسالان برای مصرف مواد تحت فشار قرار می‌گیرد، مدیریت موقعیت و وابسته به نظر جمع نبودن به میزان زیادی از تسلیم شدن شخص در مقابل فشار جمع جلوگیری می‌کند. افراد در زندگی روزانه خود بر پایه باورهای شخصی و دیدگاهی رفتار می‌کنند که درباره دیگران، خود، جهان یا هر سه دارند. این باورها و دیدگاهها برای فرد یک سیستم معنایی تشکیل می‌دهند. این سیستم معنایی به فرد اجازه می‌دهد که به جهان اطراف خود معنا داده، بر اساس این معنادهی به انتخاب هدف و سپس عمل و رفتار مبتنی بر اهداف انتخاب شده بپردازد. طبق تحقیقات هوش معنوی می‌تواند منبع عظیم و بی نظیری برای سیستم معنابخشی در زندگی فرد باشد و شخص را از تمایل‌هایی بازدارد که باعث دور شدن فرد از اهداف

می‌شود. بنابراین می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که چنانچه فرد دارای هوش معنوی بالاتری باشد، به تبع آن، معنایی که به خود و جهان اطرافش می‌دهد، همراه با احساس ارزشمندی و هدفمندی است. از این رو احتمال کمتری وجود دارد که به رفتارهایی مانند مصرف مواد دست بزند که به احساس ارزشمند بودنش آسیب می‌رساند یا آنکه مانع از رسیدن به اهدافش می‌شود.

یکی دیگر از راههایی که انسان احساس ارزشمندی رانسبت به خودش درک می‌کند نگرش خانواده است. با دریافت این احساس ارزشمندی از خانواده و با افزایش احساس خودکارآمدی، مقاومتش در مقابل مشکلات افزایش یافته و این مسئله باعث کاهش نیاز فرد برای استفاده از مواد مخدر به عنوان راهی برای فرار از مشکلات می‌شود. آموزش مهارتهای هوش معنوی، به لحاظ ایجاد و تقویت توانایی‌هایی نظیر ظرفیت، انعطاف پذیر بودن، درجه بالایی از آگاهی، کاربست‌های سازگاران، ایجاد آرامش و ... نقش موثری در کاهش گرایش محیطی به اعتیاد دارد (لزین و همکاران، ۲۰۱۴). آموزش هوش معنوی فرصت‌هایی برای فرزندان فراهم می‌کند که قابلیت‌ها و استعدادهای خود را بشناسند و در جهت خودشکوفایی گام بردارند. این مسئله باعث می‌شود که وقت و انرژی خود را به گونه بهینه صرف امور مثبت کنند.

در گروه‌های همسالان ارتباطات متفاوت با خانواده است نوجوان باید بیاموزد که چگونه خود را با طرز تلقی‌ها و ارزش‌های همسالانی که با او برابرند تطبیق دهد و نقش همکاری را ایفا کند. نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که حدود ۲۰ درصد از افرادی که معتاد شده‌اند، علت اعتیاد خود را معاشرت با همسالان ناباب می‌دانند (باقری و همکاران، ۱۳۸۹). در بسته آموزشی هوش معنوی ابعاد شایستگی فردی، ارتباط با دوستان و ساختار فردی در قالب معناسازی شخصی به آزمودنی‌ها آموزش داده می‌شود. هوش معنوی می‌تواند با در اختیار قرار دادن رفتار و سبک زندگی ویژه‌ای مانند یک سپر دفاعی افراد را در برابر عوامل زیانبار و تنش‌زای محیطی حفاظت کند. هوش معنوی می‌تواند یک سیستم معنایی شامل هدف دار بودن زندگی و احساس خود ارزشمندی درست کند. این سیستم معنایی می‌تواند مانع از خطرپذیری و رفتار هیجان‌خواهی شود، که این نیز می‌تواند منجر به احتمال کاهش گرایش افراد به مصرف مواد گردد. اسمیت (۲۰۰۴) در مطالعه‌ای نشان داد که هوش معنوی لازمه سازگاری بهتر

با محیط است و افرادی که از هوش معنوی بالاتری برخوردارند در مقابل فشارهای زندگی تحمل بیشتری داشته و توانایی بالاتری در جهت سازگاری با محیط از خود بروز می‌دهند.

منابع

- پورمحسنی کلوری، فرشته (۱۳۹۰). بررسی فعالیت سیستم‌های مغزی-رفتاری و تفاوت جنسیتی در افراد معتاد و غیرمعتاد، *تازه‌های علوم شناختی*، ۱۳(۲)، ۹-۲۲.
- پورنیکدست، سبحان، تقی زاده، محمد، علی اکبری دهکردی، مهناز، امیدیان، مهدی، میکائیلی حور، فرهنگ (۱۳۹۳) مقایسه نوجوانان با نگرش مذهبی بالا و پایین از لحاظ سازگاری تحصیلی، عاطفی و اجتماعی و گرایش به اعتیاد، *فصلنامه اعتیاد پژوهی سوء مصرف مواد* (۳۲)، ۸۶-۷۵.
- حکیم زاده، فهیمه (۱۳۸۶). تأثیر آموزش آموزه‌های مذهبی بر ابراز وجود، عدم گرایش به اعتیاد و عدم گرایش به خودکشی در دانشجویان، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز.
- خدایاری فرد، محمد، شهابی، روح الله، سعیداکبری، زردخانه (۱۳۸۷). رابطه دینداری و خودکنترلی پایین با استعداد سوء مصرف مواد در دانشجویان، *مجموعه مقالات چهارمین سمینار سراسری بهداشت روانی دانشجویان دانشگاه شیراز*، ۱۳۸-۱۳۴.
- خلیلی، حسین (۱۳۸۷). مهارت‌های تفکر انتقادی دانشجویان پرستاری *مجله دانشگاه علوم پزشکی بابلی*. (۲۶).
- دریکوند، حدیث، اقای، اصغر، قربانی، مریم (۱۳۹۳). مقایسه هوش معنوی بین مبتلایان به اختلال سوء مصرف مواد و افراد بهنجار، *فصلنامه سلامت اجتماعی و اعتیاد*، (۳)، ۴۸-۳۵.
- زرگر، یدالله، نجاریان، بهمن، نعمانی، عبدالزهره (۱۳۸۷). بررسی رابطه ویژگی‌های شخصیتی و نگرش مذهبی و رضایت زناشویی با آمادگی اعتیاد به مواد مخدر، *مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی*، شماره ۳(۱۴)، ۳۷-۴۵.
- زنجانی، زهرا، مکارم، سپیده، گودرزی، محمدعلی (۱۳۸۷). ارتباط بین دینداری فرد و خانواده با مصرف مواد در بین دانشجویان دانشگاه شیراز، *مجموعه مقالات چهارمین سمینار سراسری بهداشت روانی دانشجویان دانشگاه شیراز*، ۲۲۴-۲۲۸.

عسگری، پرویز، صفرزاده، سحر، قاسمی مفرد، مریم (۱۳۹۰) رابطه جو عاطفی خانواده و جهت گیری مذهبی با گرایش به اعتیاد، *دوفصلنامه مطالعات اسلام و روان‌شناسی* (۸)، ۲۶-۷.

معلمی، صدیقه، رقیبی، مهوش، سالاری درگی، زهره (۱۳۹۰) مقایسه هوش معنوی و سلامت روان در افراد معتاد و غیرمعتاد در زاهدان، *مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد*، ویژه نامه همایش رفتارهای پرخطر، ۲۴۲-۲۳۴.

مکتبی، غلامحسین و زرگر، یدالله (۱۳۸۷). بررسی رابطه ساده و چندگانه بین نگرش‌های مذهبی و سلام روان با آمادگی اعتیاد در دانشجویان، *مجموعه مقالات چهارمین سمینار سراسری بهداشت روانی دانشجویان دانشگاه شیراز*، ۹۸۲-۹۸۰.

مهری، نادر. اسماعیلی، رضا. رجبی رستمی، مهدیه و ترکاشوند، محمد (۱۳۹۱). فراتحلیل اثر بخشی برنامه‌های پیشگیری در تغییر نگرش دانش‌آموزان نسبت به سوء مصرف مواد. *فصلنامه اعتیاد پژوهشی سوء مصرف مواد*. (۳۶)، ۲۶-۹.

میرحسامی، شریف (۱۳۸۸). بررسی نقش خانواده در گرایش جوانان و نوجوانان به اعتیاد، پایان‌نامه کارشناسی. دانشگاه پیام نور.

نریمانی، محمد و پوراسمعی، اصغر (۱۳۹۱) مقایسه ناگویی خلقی و هوش معنوی در افراد معتاد، افراد تحت درمان با متادون و افراد غیرمعتاد، *فصلنامه اعتیاد پژوهشی سوء مصرف مواد* (۲۲) ۲۳-۷.

- Ajzen, I. and Fishbein, M. (2008). *Understanding attitude and predicting social behavior*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Alterman, A, Caciola, J, Ivey, M, donna, M. (2010). Relationship of mental health and illness in substance abuse patients, *journal of personality and Individual differences*, 49(8), 880-884.
- Arevalo, S., Gullermo, P, hortensid, A. (2008). Spiritually,sense of coherence, and coping responses in women receiving treatment for alcohol and drug addiction, *Evaluation and program palnning*, 31(1),113-123.
- Cook,c. (2014). Addiction and spirituality, *addiction*, 99,539-551.
- Delaney, H, Miller, W, Bisono, A. (2007). Religiosity and Spirituality among psychologists: a Survey of clinician members of the American psychological association professional psychology. *Research and Practice*, 38(5), 538-546.
- Dezutter, J. (2006). Religiosity and mental health: A Future exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes, *Personality and Individual Differences*,40(4), 801-818.
- Emmons, R. A. (2000). IS spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and & the psychology of ultimate concern. *The International journalfor the psychology of Religion*. 26-1-3/10.
- Flavio, F. M, Kulis, S & Parsal, M. (2015). God forbid,substance use among religious and nonreligious youth, *American Journal orthopsychiatry*, 75(4), 585-598.

- Galanter, M. (2007). Innovations Alochl 7 Drug abuse, spirituality an alcoholics anonymous, *Psychiatric services*, 57(3), 307-309.
- King, D. B. (2008). Rethinking claims of spiritual: a definition, model and measure. the Degree of science in the Faculty of arts and science (Applications of Modeling in the Natural and social sciences), Trent University.
- Merrill, R. M, Folsoma, J. A & Wortman, S. S. (2015). The influence of family religiosity on adolescent substance use according to religious on performance, *Social behavior and personality*, 33(8), 821-836.
- Miller, K, kormack, F, Wolters, L. (2013). The relationship between critical thinking and academic achievement among elementary and secondary, *school students*, 15, 79-100.
- Nachiappan, S., Andi, H., veeran, V, Ahmad, A, haji mohd zulkafaly, F. (2014). Analysis of cognition integration in intelligence quotient (IQ), emotional Quotient (EQ) and spiritual Quotient (SQ) in transforming Cameron highlands youths through hermeneutics pedagogy, *Procedia-social and behavioral sciences*, 112, 888-897.
- Nonnemaker, J. M & McNelly, C.a, Blum, R. W. (2003). Public and private domains of religiosity and adolescent health risk behaviors: Evidence from the national longitudinal study of adolescent health, *Social science & Medicine*, 57, 2048-2054.
- Robinson, A. R, Krentzman, A, Webb, J, brower, K. (2011). Six-month changes in spirituality, religiousness and heavy drinking in a treatment seeking sample, *Journal of studies alcoh and drugs*, 72, 660-668.
- Smith, S. (2004). Exploring the interaction of emotional and spirituality: *Traumatology*, 10(4), 231-243.
- Smith, F. T. (2003). Intrinsic religiousness and spiritual well-being as predictors of treatment outcome among women with eating disorders. Department of counseling psychology, *Brigham young university*, 11(1), 15 – 26.
- Smith, C. (2013). Theorizing religious effects among American adolescents, *journal for the scientific study of religion*, 42, 17-30.
- Wills, T. A, Year, M. A, Sandy, J. (2013). Buffering effects on religiosity for adolescence substance use, *Psychology of addiction behavior*, 17(1), 24-31.
- Zohar, D. & Marshal, I. (2000). SQ – Spiritual intelligence, the Ultimate London: BLOO Publishing.